

Ковтун О. А.

ПРОБЛЕМИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ НА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Метою даного дослідження є обґрунтування трансформації фінансової поведінки домогосподарств у рамках запропонованої періодизації формування та розвитку економічної системи та ринку фінансових послуг України. У статті здійснено аналіз існуючих періодизацій національного фінансового ринку, виявлено їх переваги та недоліки, запропоновано власну поетапну періодизацію формування та розвитку ринку фінансових послуг. У процесі дослідження обґрунтовано, що зміни, які відбуваються в економіці, безпосередньо впливають на ментальність та фінансову поведінку домогосподарств. Усвідомлена, активна або інерційна поведінка домогосподарств, у свою чергу, формує на ринку як збільшення, так і зменшення попиту на окремі фінансові послуги. Перспективними напрямками подальших досліджень є розробка індикаторів фінансової поведінки домогосподарств у сучасних умовах, а отже й побудова моделей, які дозволили б кластеризувати їх за певними ознаками. Для цього необхідно здійснити аналіз зарубіжного досвіду управління фінансовим потенціалом домогосподарств для виявлення існуючих механізмів активізації їх фінансової діяльності та розробки нових – дієвих та ефективних.

Ключові слова: періодизація, трансформація, фінансова поведінка домогосподарств, фінансовий ринок, ринок фінансових послуг, законодавча база, фінансова криза, банківська система, небанківський сектор

Табл.: 3. *Бібл.:* 14.

Ковтун Оксана Анатоліївна – кандидат наук з державного управління, доцент, доцент, кафедра фінансів та кредиту, Східноєвропейський університет економіки і менеджменту (вул. Нечуя-Левицького, 16, Черкаси, 18000, Україна)
Email: kovtun-oksana71@mail.ru

УДК 336.02:336.63

Ковтун О. А.

ПРОБЛЕМЫ ПЕРИОДИЗАЦИИ ТРАНСФОРМАЦИИ ФИНАНСОВОГО ПОВЕДЕНИЯ ДОМОХОЗЯЙСТВ НА РЫНКЕ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ УКРАИНЫ

Целью данного исследования является обоснование трансформации финансового поведения домохозяйств в рамках предложенной периодизации формирования и развития экономической системы и финансовых рынков Украины. В статье проведен анализ существующих периодизаций национального финансового рынка, выявлены их преимущества и недостатки, предложена собственная периодизация становления и развития рынка финансовых услуг. В процессе исследования обосновано, что изменения, происходящие в экономике, оказывают непосредственное влияние на ментальность и финансовое поведение домохозяйств. Осознанное, активное или инерционное поведение домохозяйств, в свою очередь, формирует на рынке как увеличение, так и снижение спроса на отдельные финансовые услуги. Перспективными направлениями дальнейших исследований являются разработка индикаторов финансового поведения домохозяйств в современных условиях и построение моделей, которые позволили бы сформировать поведенческие кластеры. Для этого необходимо провести анализ зарубежного опыта управления финансовым потенциалом домохозяйств с целью выявления существующих механизмов активизации их финансовой деятельности и разработки новых – действенных и эффективных.

Ключевые слова: периодизация, трансформация, финансовое поведение домохозяйств, финансовый рынок, рынок финансовых услуг, законодательная база, финансовый кризис, банковская система, небанковский сектор

Табл.: 3. *Библ.:* 14.

Ковтун Оксана Анатольевна – кандидат наук по государственному управлению, доцент, доцент, кафедра финансов и кредита, Восточноєвропейський університет економіки і менеджменту (ул. Нечуя-Левицького, 16, Черкаси, 18000, Україна)
Email: kovtun-oksana71@mail.ru

UDC 336.02:336.63

Kovtun O. A.

PROBLEMS OF PERIODISATION OF TRANSFORMATION OF FINANCIAL BEHAVIOUR OF HOUSEHOLDS IN THE MARKET OF FINANCIAL SERVICES OF UKRAINE

The goal of this article is justification of transformation of financial behaviour of households within the proposed periodisation of formation and development of the economic system and financial markets of Ukraine. The article conducts analysis of existing periodisations of the national financial market, reveals their advantages and disadvantages and offers own periodisation of establishment and development of the market of financial services. In the process of the study the article proves that changes that take place in the economy directly influence mentality and financial behaviour of households. Deliberate, active or inertial behaviour of households, in its turn, forms both increase and reduction of market demand on several financial services. Prospective directions of further studies are development of indicators of financial behaviour of households under modern conditions and construction of models that would allow formation of behavioural clusters. To do this it is necessary to analyse foreign experience of management of financial potential of households with the aim to detect existing mechanisms of activation of their financial activity and to develop new effective ones.

Key words: periodisation, transformation, financial behaviour of households, financial market, market of financial services, legislative base, financial crisis, banking system, non-bank sector

Tabl.: 3. *Bibl.:* 14.

Kovtun Oksana A. – Candidate of Sciences (State Administration), Associate Professor, Associate Professor, Department of Finance and Credit, (vul. Nechuya-Levytskogo, 16, 18000, Ukraine)

Email: kovtun-oksana71@mail.ru

Вступ. В умовах інтеграції національного фінансового ринку у глобалізований фінансовий простір, усі події, що відбуваються на світових валютних, товарних, фондових та інших ринках, відображаються на діяльності національних інституцій та суб'єктів господарювання.

Тому актуалізується необхідність у дослідженні розвитку і динаміки національного ринку фінансових послуг та трансформації фінансової поведінки домогосподарств. Особливо важливим це питання стає у період криз, коли фінансова поведінка домогосподарств характеризується негативними тенденціями, та посткризового відновлення економіки і фінансової системи, коли відбувається поступове покращення фінансового стану домогосподарств, що призводить до позитивних змін в поведінці його членів.

В економічній науці останніми роками приділено достатньо уваги проблемам фінансової поведінки домогосподарств, виокремленню її видів, стратегій та моделей. Так, соціологічним аспектам фінансової поведінки приділено увагу у роботі Т. Єфременко [1], сутність та чинники впливу, а також класифікація фінансової поведінки надано у статті Т. О. Кізіми [2]. Російські вчені досліджують різні аспекти цього питання: соціологічні, економічні, психологічні тощо. Так, особливостям фінансової поведінки соціальних груп великого міста приділено увагу у роботі А. І. Фатіхова [3], інвестиційні стратегії фінансової поведінки домогосподарств досліджено у роботі Є. Е. Бикової [4], проблеми трансформації фінансової поведінки домогосподарств розглядаються у праці Є. В. Чепрасова [5].

Але питання періодизації національного фінансового ринку у вітчизняних публікаціях майже не висвітлено: І. О. Школьник при формуванні стратегії розвитку фінансового ринку України пропонує згідно до методології дослідження свою періодизацію [6], при виявленні закономірностей формування і розвитку фінансового ринку В. Л. Смагін [7] обґрунтовує необхідність його періодизації та здійснює її. Попри досі не виявлено, яким чином трансформаційні перетворення на фінансовому ринку здійснюють вплив на зміну фінансової поведінки домогосподарств та, навпаки, як вона впливає на розвиток його окремих сегментів.

Метою статті є обґрунтування трансформації фінансової поведінки домогосподарств у рамках запропонованої періодизації формування та розвитку економічної системи та ринку фінансових послуг України.

Українським вченим-економістом В. Л. Смагіним запропонована триетапна періодизація інституційних змін розвитку фінансового ринку [7]. На думку автора, на першому етапі (1992–1999 рр.) «...здійснений перехід від монополії державної власності до її багатоманітності із завершенням сертифікатної приватизації та формування ринкових цін», і відповідно – до «ринкової системи економічних відносин на фінансовому ринку» [7, с. 5]. На другому етапі (2000–2007 рр.), як стверджує автор, відбувається «... завершення формування системи інститутів фінансового ринку, які забезпечують економічне зростання та самовідтворення інституціонального середовища ринкової економіки» [7, с. 5]. Третій етап (починаючи з 2008 р.) – це період

«...оптимізації попиту і пропозиції грошей на фінансовому ринку з реальними можливостями суспільного відтворення» [7, с. 5].

В цій періодизації автор дотримується тієї думки, що розвиток фінансового ринку безпосередньо пов'язаний із приватизацією, але не враховується формування законодавчої бази та появи органів державного регулювання всіх сегментів ринку. Також незрозуміло, яким чином на останньому етапі відбувались процеси суспільного відтворення, коли зазначений період співвідноситься із початком та розпадом світової фінансової кризи, коли корінним чином змінюються всі індикатори фінансових ринків, як світових, так й національного.

Також у роботі [6] науковець пропонує періодизацію розвитку фінансового ринку з позиції впливу нормативно-законодавчого забезпечення на формування моделей фінансового ринку (банкоцентричної, ринково орієнтованої, трансформаційної), в межах яких виділено підготовчий та три базових етапи (приватизаційний, постприватизаційний, стабілізаційний).

В наведеній періодизації фінансового ринку України в силу об'єктивних причин відсутня характеристика подальших етапів, але необхідно зауважити, що автор вважає основним фактором, поштовхом для розвитку ринку процес приватизації, що є доцільним. Але, не зважаючи на об'єктивний характер запропонованої класифікації, врахування моделей фінансового ринку не є досить аргументованими, тому що разом активи комерційних банків та небанківських фінансових установ станом на 31.12.2011 становили 1134,2 млрд грн, у тому числі банків – 1054,3 млрд грн (93%), небанківських фінансових установ – 79,9 млрд грн (7%). [8]. Тобто на сьогодні модель фінансового ринку й досі є банкоцентричною.

Як бачимо, фактична історія формування та розвитку ринків фінансових послуг України нараховує двадцять років. Тому пропонується наступна періодизація економічної системи, а також ринку фінансових послуг з урахуванням впливу його особливостей на фінансову поведінку населення:

1 етап – до 1991, тобто за часи Радянського Союзу, коли існувала адміністративно-командна система господарювання та ринок фінансових послуг мав певні особливості, а саме: ринок фінансових послуг практично відсутній, вибір послуг обмежений, деякі види повністю відсутні (наприклад, операції з цінними паперами, недержавне пенсійне страхування), тому ключові поняття та знання з функціонування ринку, особливості тих чи інших фінансових послуг радянським громадянам були невідомі, наприклад, ризиковість продуктів; фінансові послуги надавалися в основному державними органами, що були монополістами, законодавчі норми та самі послуги десятиліттями мали сталий характер, відсутніми були динамічність, зміна кон'юнктури ринку; у громадян не виникало необхідності співвідносити прийняття рішень із якоюсь фінансовою стратегією, тому що існування постійного доходу у вигляді заробітної плати, наявність заощаджень та здатність отримати кредит, розстрочку не впливала на перспективу

отримати житло, освіту, послуги в сфері охорони здоров'я; пересічні громадяни не були знайомі із основами фінансової математики, фінансової грамотності стосовно сфери фінансових послуг, тому що не мали необхідності здійснювати персональне фінансове планування, хоча найбільш «продвинуті» на ті часи домогосподарства мали грошові фонди на відпочинок, на придбання товарів тривалого користування тощо; основними фінансовими інструментами були заощаджувальні, тобто банківські депозити та менш розвинутим був ринок страхування.

Тобто ринок фінансових послуг у зазначений період майже відсутній, обмежений кількістю видів послуг, нединамічний, той, що не розвивається, що призводить до того, що фінансова поведінка населення є пасивною з елементами заощаджувальності.

2 етап – триває протягом п'яти років (1991–1996 рр.), коли відбуваються зміни в економіці, що призводять до трансформації всіх відносин та ринкових реформ. Тобто відбувається руйнування адміністративно-командної системи і починають закладатись підвалини ринкової економіки. В цей період старий механізм взаємодії державної машини з однорівневою банківською системою та слабо диференційованою поведінкою домогосподарств почав розпадатися.

На початку проведення ринкових реформ характерним було знецінення заощаджень населення в результаті гіперінфляції, внаслідок чого основна маса домогосподарств перестала довіряти державним структурам, що сприяло формуванню інтересу до нових комерційних та фінансових структур.

Здійснення вибору нового партнера для розробки фінансових стратегій ґрунтувалось на ейфорійних уявленнях більшості членів суспільства про привабливість ринкових відносин, можливості швидкого збагачення та формування первинного капіталу. Також при відсутності досвіду споживання певної категорії фінансових послуг та недостатнього державного регулювання цього ринку, їх використання для домогосподарств було пов'язано із високим ступенем ризику – вони часто зазнавали втрат та розчаровувались при здійсненні фінансових операцій.

З одного боку, при відсутності досвіду, очікування домогосподарств часто не відповідали реальному змісту запропонованих послуг, наприклад, коли проходив етап приватизації за допомогою ваучерів, багато громадян не отримали мінімального доходу, тобто у населення сформувалось відчуття незадоволеності, навіть обману.

З іншого боку, в той період виникла дійсно велика кількість шахрайських схем та фірм, а держава у створенні своєї законодавчої бази та механізмів регулювання не встигала за бурним розвитком ринку та появою нових фінансових продуктів.

У період 1991–1996 рр. держава формує нову фінансову систему, але в банківській сфері в цей період діють законодавчі акти та нормативи Ощадбанку СРСР, що допомагає здійсненню банками необхідних для держави та населення функцій.

Що ж стосується ринку фінансових послуг, то у радянські часи він був відсутній, тому формування законодавчої бази та інститутів здійснювалось з нульової відмітки. Також проблемою для цього ринку була відсутність фахівців, які б мали досвід роботи в цій сфері, тому необхідно було організувати їх професійну підготовку на державному рівні.

Хронологія прийняття законів та підзаконних актів щодо формування інфраструктури та державного регулювання фінансового ринку України наведена в табл. 1.

3 етап – 1996–2000 рр., коли відбувається формування та законодавче закріплення перебудови банківської системи, створення органів державного регулювання та нагляду, що сприяє стабілізації ринків фінансових послуг.

Послідовність прийняття законів та створення інститутів сприяння розвитку фінансового ринку наведено в табл. 2.

В цей період відбувається формування нового класу капіталістів та фінансових магнатів, які за час робудови ринкової економіки змогли заробити капітали та потребували можливості їх вкладувати, тобто заробляти на грошовому капіталі додаткові кошти. Тому в цей період комерційні банки починають розробляти такі пакети фінансових послуг, що були необхідні вузькому колу VIP-клієнтів.

Все більше розшарування верств населення призводить до «вимивання» з ринку фінансових послуг бідних шарів населення, яке практично припиняє фінансову активність або користується найбільш «простими» послугами (депозити, страхування), а у верхніх шарах суспільства фінансова поведінка дедалі становиться більш складною, тому що ці домогосподарства мають як фінансову, так й інші можливості щодо споживання інноваційних для того часу послуг – купівля-продаж акцій, спеціальні банківські програми та продукти, наприклад пластикові картки. Розвиток небанківського сектору відбувається помірно, тому що законодавча база функціонування таких установ майже відсутня, крім страхової сфери.

Слід зауважити, що домогосподарства, члени яких займаються підприємницькою діяльністю, починають нарощувати потенціал довіри до фінансових установ (в основному банківських) та користуються при прийнятті фінансових рішень міркуваннями вигідності, надійності та позитивної статусності обраної установи.

Одним із вагомих індикаторів, що впливають на фінансовий потенціал домогосподарств, а отже й на їх фінансову поведінку, стає наявність нерухомості або здатність її придбати. Фактично за 1999–2000 роки склалася така ситуація, коли інфляція була вдвічі вищою, ніж зростання цін на житло. Тобто гроші, не вкладені в нерухомість, знецінювалися інфляцією в два рази швидше. Це й обумовило значне зростання активності населення на ринку житла, передусім, з метою захисту від інфляції існуючих доходів.

Отже, у зазначений період основна частка домогосподарств дотримується традиційної пасивної поведінки, під якою розуміється перевага у поточному споживанні, ніж у заощадженні та інвестуванні. В основному це стосується найбільш прошарків населення. При цьому «середина», яка повинна стати підґрунтям для формування середнього

Таблиця 1

Хронологія формування законодавчої бази та створення системи державного регулювання стосовно фінансового ринку України в період 1991–1996 рр.

Рік	Назва прийнятого закону або створеної інституції	Основне призначення документу або інституції
1991	Закон України «Про цінні папери та фондову біржу»	Регулює відносини, що виникають під час розміщення, обігу цінних паперів і провадження професійної діяльності на фондовому ринку, з метою забезпечення відкритості та ефективності функціонування фондового ринку
1991	ЗАТ «Українська фондова біржа»	Організація торгівлі цінними паперами в країні, здійснювала приватизацію та формувала основні засади розвитку національного фінансового ринку
1993	«Концепція функціонування і розвитку ринку капіталів в Україні»	Документ наголошував на створенні централізованого фондового ринку з національною фондовою біржею, потужною інфраструктурою, яка б забезпечувала проведення торгів, укладення угод. А також було запропоновано вжити заходи, що були спрямовані на запобігання функціонування неорганізованих ринків
1994	«Концепція функціонування та розвитку фондового ринку України»	В концепції було визначено, що в Україні ринок цінних паперів знаходиться на стадії свого становлення, створена та функціонує Українська фондова біржа з Центральним депозитарієм цінних паперів, системою їх електронного обігу. Також було зазначено, що поряд з централізованим біржовим ринком функціонує й позабіржовий ринок цінних паперів. До його інфраструктури входять інвестиційні фонди та компанії, довірчі товариства, холдингові фірми, страхові компанії, які згідно з Законом України «Про цінні папери і фондову біржу» можуть здійснювати посередницьку, комісійну та комерційну діяльність з цінними паперами, а також аудиторські та консалтингові організації
1995	Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку	Спеціальний орган державного регулювання ринку цінних паперів
1995	«Позабіржова фондова торговельна система»	Є найпотужнішою фондовою біржею, що охоплює близько 90% організованого ринку. Фактично ця асоціація була альтернативою «мертвих» бірж. Вона концентрувала попит-пропозицію на цінні папери, мала статус саморегульованої організації, що давало змогу виходити на регулюючі органи з ініціативами взаємодії з питань регулювання ринку цінних паперів
1996	Указ Президента України «Про грошову реформу в Україні»	Наголошує про обмінну реформу та введення в готівковий та безготівковий обіги національної грошової одиниці – гривні

Таблиця 2

Законодавчі та підзаконні акти, що сприяли формуванню та розвитку інститутів фінансового ринку в 1996–2000 рр.

Рік	Назва прийнятого закону або створеної інституції	Основне призначення документу або інституції
1	2	3
1996	Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»	В законі визначалися правові засади здійснення державного регулювання цього ринку, нагляду та державного контролю за випуском та обігом цінних паперів та їх похідних, запобігання зловживанням та порушенням в цій сфері
1996	Закон України «Про страхування»	Регулює відносини у сфері страхування і спрямований на створення ринку страхових послуг, посилення страхового захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій та фізичних осіб
1997	Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів України»	Визначає правові основи обігу цінних паперів у Національній депозитарній системі та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні
1998	Фонд гарантування вкладів фізичних осіб	Є державною, спеціалізованою установою, яка виконує функції державного управління у сфері гарантування вкладів фізичних осіб. Основною метою діяльності Фонду в Україні є захист прав та інтересів фізичних осіб – вкладників банків

1	2	3
1999	Національний депозитарій України	Здійснює рахунки для зберігачів та кліринг і розрахунки за угодами щодо цінних паперів, встановлює договірні двосторонні повнофункціональні кореспондентські відносини щодо цінних паперів між собою та іншими депозитаріями та зберігачами цінних паперів
1999	Закон України «Про Національний банк України»	НБУ є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України і цим законом
2000	Закон України «Про банки та банківську діяльність»	Визначає структуру банківської системи, економічні, організаційні і правові засади створення, діяльності, реорганізації і ліквідації банків Метою цього Закону є правове забезпечення стабільного розвитку і діяльності банків в Україні і створення належного конкурентного середовища на фінансовому ринку, забезпечення захисту законних інтересів вкладників і клієнтів банків, створення сприятливих умов для розвитку економіки України та підтримки вітчизняного товаровиробника

класу, дотримується моделі активної, але обережної. Тобто такі домогосподарства віддають перевагу тим активам та інструментам, що гарантовано принесуть невеликий, але стабільний прибуток – це в основному банківські продукти, де впливовим фактором в бік їх обрання є державні гарантії щодо повернення вкладів.

Також частина домогосподарств із середнім рівнем доходу, які мають схильність до споживання нових фінансових продуктів, починають поступово користуватися кредитами, зваживши та розраховувавши їх ризиковість, темп інфляції та процентну ставку.

Ризикові фінансові операції із цінними паперами, купівлю інвестиційних, майнових сертифікатів здійснюють домогосподарства з великим рівнем доходів та елементами снобістської, показної поведінки, щоб підтримати свій новий статус капіталістів, атрибутами якого на той час є пластикова картка, дорогоцінні прикраси, автомобілі, елітна нерухомість тощо.

4 етап триває протягом 2001–2008 рр. та характеризується як трансформаційний, тому що в зазначені терміни відбувається подальший розвиток законодавчої бази та інститутів державного регулювання ринку фінансових послуг (табл. 3).

В цей період часу в Україні доволі значний сегмент ринку цінних паперів належав саме організованому позабіржовому ринку, тобто ПФТС. Так, загальний обсяг торгів у ПФТС у 2001 р. становив 6,29 млрд грн, що дорівнювало 72,24 % загального обсягу торгів на ринку. До того ж щоденний обсяг торгів у ПФТС у 2001 р. становив 25,5 млн грн [9].

Цей етап в розвитку фінансового ринку та його складових характеризується стабільністю, динамічністю та ефективним функціонуванням. В сфері підвищення фінансової грамотності населення відбуваються позитивні зрушення, тому що в цей час в навчальних закладах (школах, середніх спеціалізованих навчальних закладах, ВНЗ) починають з'являтися економічні спеціальності, але доступ до їх отримання є ускладненим. В цей же час продовжує

формуватися сегмент приватних ВНЗ, поява яких дає змогу населенню отримати економічну або юридичну освіту на контрактній основі. Попит на ринку праці на зазначених спеціалістів був на той час високим, оскільки приватний бізнес розвивався досить динамічно та потребував знань із основ ринкової економіки.

Що ж стосується основної конкурентної сфери щодо фондового ринку та інших сегментів ринку фінансових послуг, то банківські продукти все більше користуються попитом приватного сектору економіки. Так, 2004 року депозити є одним із найбільш доступних і вигідних інструментів вкладення грошей. За даними Національного банку в цьому році депозити фізичних осіб за рік зросли на 28,5% і склали 41 млрд 657 млн грн, у т. ч. у національній валюті – 22 млрд 153 млн грн [10].

Процесу динамічного зростання кількості вкладників приватного сектору сприятиме підвищення гарантованої суми відшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб у 2004 р. до 3000 грн., а у 2005 р. – до 5000 грн. За 2004–2005 роки чисельність громадян, які довірили свої заощадження банкам, збільшилась в 2,3 рази з 7006 тис. осіб до 16150 тис. осіб, що свідчить про позитивні тенденції зростання довіри населення до банків [11].

Що ж стосується ринку нерухомості, то він як інвестиційний інструмент в цей період є доступним тільки для тих домогосподарств, що мають дуже високий рівень доходу, оскільки починаючи з 2001 року ціни на житло почали знов зростати. 2005 і 2006 роки за цінами стали рекордними для українського ринку житла. Наприклад, у Києві середні ціни на житло виросли: 2005 р. – на 38%, 2006 р. – на 51% [12]. Тобто домогосподарства у той період дотримувались стратегії швидкого накопичення активів у майновому вигляді, які гарантують високу окупність. Такий ажіотажний попит спостерігався по всьому ринку нерухомості країни.

5 етап продовжується протягом 2008–2010 років, його характерною ознакою є кризовий стан економіки в цілому, й зокрема фінансового сектору, та післякризова стабілізація.

Межі законотворчого періоду щодо регулювання ринку фінансових послуг у 2001–2008 рр.

Рік	Назва прийнятого закону або створеної інституції	Основне призначення документу або інституції
2001	Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)»	Регулює суспільні відносини, що виникають у сфері спільного інвестування щодо створення та діяльності суб'єктів спільного інвестування, забезпечення гарантій прав власності на цінні папери та захист прав учасників фондового ринку, особливості управління їх активами з метою залучення та ефективного розміщення фінансових ресурсів інвесторів
2003	Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України	Здійснює регулювання і нагляд за діяльністю страхових компаній та страхових брокерів, установ накопичувального пенсійного забезпечення, довірчих товариств, кредитних спілок, лізингових та факторингових компаній, кредитно-гарантійних установ, ломбардів та інших учасників ринків фінансових послуг
2004	Державний комітет фінансового моніторингу	Основними завданнями комітету є участь у реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму; збирання, оброблення та аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу; створення та забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму; налагодження співробітництва, взаємодії та інформаційного обміну з органами державної влади, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями в зазначеній сфері

Національна економіка зазнала різкого спаду та девальвації національної грошової одиниці. Так, наприкінці 2008 р. національна валюта знецінилась на 50% відносно долара США, фондовий індекс ПФТС скоротився приблизно на 70%, а реальний ВВП знизився на 8% та на 19% в річному обчисленні в останньому кварталі 2008 р. та першій половині 2009 р. відповідно. За останні два місяці 2008 р. експорт товарів скоротився на 16% в річному обчисленні, а в січні-липні 2009 р. – на 49% [13].

У останній чверті 2008 р. та на початку 2009 р. на фінансовому ринку серед інвесторів існували панічні настрої, що сприяли прискореному виведенню активів майже з усіх банківських структур. Банківська система перебуває у небезпечному стані, тому що 12,7% ресурсів фізичних осіб (25,1 млрд грн) обліковуються на балансах банків, які затримують платежі клієнтам зі своєї вини.

Отже, в цей період спостерігається тенденція до зменшення формування ресурсних фондів банківської систем за рахунок домогосподарств. Відтік ресурсів домогосподарств із банківського сектору пов'язаний із різними мотивами, а саме: мотив загальної паніки, що притаманний домогосподарствам, які мали заощадження тільки в банку; мотив збереження існуючих коштів від інфляції та втрати шляхом переведення їх у валютну готівку; мотив страхування активів шляхом інвестицій у нерухомість, яка має довготривалу тенденцію до зростання ціни; мотив поточного споживання, тобто коли у домогосподарства в кризовий період різко скорочується дохідна частина та не вистачає коштів на придбання предметів першої необхідності; мотив довгострокового споживання, під яким слід розуміти інвестиції в великі покупки (автомобіль, побутова техніка тощо).

Також слід зазначити, що в березні 2008 року вперше з початку заснування банківської системи України, обсяг кредитів, наданих домашнім господарствам, перебільшив обсяг залучених депозитів фізичних осіб. При цьому протягом 2005–2008 років більше двох третин (майже 70%) кредитних коштів населення отримувало на фінансування своїх поточних потреб.

Така тенденція свідчить про пасивність ощадної поведінки домогосподарств, демонструючи поширення споживчого мислення – «життя в кредит» – однієї з визначальних ознак сучасного споживчого суспільства.

Нерухомість є привабливою для більшої кількості домогосподарств, цьому сприяє розвиток іпотечного ринку. Серед вимог за іпотечними кредитами домінували кредити фізичним особам, частка яких на 01.10.2008 р. становила 78,7 проти 78,0% на початок року. Тобто банківська система на той час має проблеми із заборгованостями за виданими кредитами, тому вимушеним кроком є підвищення відсоткових ставок за депозитами з метою додаткового залучення ресурсів. Наприкінці 2008 року НБУ заморожує на 6 місяців кошти на рахунках клієнтів, що істотно підриває довіру до фінансової системи.

Водночас, зменшення довіри інвесторів до фондових ринків призвело до істотного відтоку капіталу з ринків країн, що розвиваються, зокрема й України. За четвертий квартал 2008 року індекс ПФТС впав на 18,42% і склав на кінець кварталу 301,42 пункту [14]. Це призвело до зниження інвестицій на фондовий ринок як компаній з управління активами, так й інститутів спільного інвестування.

Протягом 2008 року спостерігається зниження вартості активів невенчурних ІСІ, зокрема за четвертий квартал вони зменшились на 9,15% (або 427 млн грн), подібна тен-

денція спостерігається ще протягом двох наступних кварталів. Також інвестиції фізичних осіб зменшилися з 14,40% від загальної вартості ВЧА невенчурних ІСІ на початок кварталу до 8,25% [14].

Отже ринок інститутів спільного інвестування також має тенденцію до спаду, основна частка домогосподарств не має фінансової можливості самостійно здійснювати операції з цінними паперами, тому користуються послугами посередників, але нестача коштів та паніка вимушує надавати перевагу споживчій, страховій стратегіям, що є не на користь інвестиційній.

Все вищезазначене свідчить про те, що в Україні в той час були слабо розвинені механізми перетворення капіталу фінансових установ у джерело забезпечення фінансових потреб учасників ринку, а отже, не було й ефективних механізмів трансформації персональних заощаджень домогосподарств в інвестиції в реальний сектор економіки.

Отже, основною моделлю фінансової поведінки цього етапу є все ж таки споживча (споживання поточне, довготривале, відпочинок), що пов'язано із суттєвим зменшенням доходів домогосподарств, затримкою у виплаті заробітної плати.

Що стосується страхової поведінки, то частка населення віддає перевагу відкладати гроші «на чорний день» у вигляді готівки в національній або зарубіжній валюті, тобто формувати ринок неорганізованих заощаджень, який важко піддається регулюванню, структуризації та визначенню його обсягів. Також до цієї моделі умовно можна віднести витрати на лікування своє та членів родини, що підвищує людський капітал домогосподарства.

Заощаджувальна поведінка зазнає трансформаційних змін в цей період, але основним інструментом все ж залишається використання банківських продуктів, до яких поступово протягом 2009–2010 рр. підвищується рівень довіри.

Багато аналітиків вважають надання пріоритету банківському сектору парадоксальним, але така поведінка населення є цілком об'єктивно обумовленою наступними факторами: відсутність на ринку фінансових послуг альтернативи банківським вкладам з гарантією держави щодо їх повернення; низький ступінь ймовірності їх втрати у порівнянні із ринком цінних паперів, до якого доступ для фізичної особи ускладнений високим бар'єром входження; інститути спільного інвестування мають недостатньо високий ступінь доходності активів, які покривали хоча б рівень інфляції; іпотечне кредитування є недоступним для більшості населення, тому що при виданні кредитів витрати на оформлення та банківські відсотки є досить високими.

Так, наприклад, якщо іпотека оформлювалась на житло вартістю більше 50 тисяч доларів, то щомісячний платіж становив приблизно тисячу доларів, а вартість оформлення коливалась в розмірі 200–500 доларів США; кредитні спілки займають на той час невеликий сегмент ринку, на відміну від банків вони не є членами Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, розмір гарантованої суми повернення вкладнику кредитної спілки у 2008 році становив 25000 грн; банківські депозити дозволяють населенню ско-

ріше не отримати дохід, а зберегти гроші від інфляційних втрат; починаючи із 2009 року банки запропонували підвищені ставки за певними видами депозитів, що сприяло надходженню грошових коштів до банківської системи; невисокий рівень фінансової освіченості більшої частки домогосподарств не дозволяє їм користуватися іншими інструментами фінансового ринку, тому що це пов'язано із підвищеним ризиком, який домогосподарство розраховувати не має можливості, з необхідністю співвіднести кожний новий інструмент за шкалою «ризик-доходність» тощо; інерційність у фінансовій поведінці домогосподарств також перешкоджає використанню нових інформаційних послуг (системи Інтернет банкінгу, електронних платіжних систем тощо); банківський продукт дозволяє його споживачу бачити горизонт фінансового планування на відміну від швидкоплинності змін в інших сегментах фінансового ринку.

Інвестиційної поведінки в цей період дотримується набагато менше домогосподарств, в основному це ті, що мають стабільний та достатньо високий рівень доходу та готові інвестувати гроші в освіту свою або дітей, а не в споживання, та в ризикові фінансові активи.

Останній етап починається з 2011 року і триває до сьогодні. Він характеризується післякризовим поновленням економіки, пожвавленням фінансового небанківського сектору та динамічною стабілізацією банків.

Населення в своїй фінансовій поведінці частково зберігає настрій обережності при виборі фінансових інструментів. Цьому сприяє те, що члени домогосподарств відчувають себе більш компетентними у фінансових питаннях, ніж у докризовий період. На нашу думку, це пов'язано з тим, що засоби масової інформації та інші інформаційні ресурси під час кризи досліджували економічну тематику, зокрема аналізували питання персональних фінансів. Цей потік інформації призвів до того, що пересічний громадянин став більш грамотним в сфері фінансів, став почувати себе впевненіше як користувач фінансових послуг, не дивлячись на те, що в реальності його фінансові компетенції майже не змінилися.

Все це сприяло перелому в тенденції останніх років – припинення «дрейфування» інвестиційної поведінки молоді в бік чистого споживання. Тобто члени домогосподарств віком до 35 років мають схильність до активної інвестиційної поведінки, оскільки мають рівень освіти, який дозволяє реально оцінити привабливість інструменту, розрахувати ризики і доходність.

Більшість населення користується так званими «примусовими» інструментами – зарплатними картками, полісами обов'язкового страхування, тобто тими інструментами, що ініціюються державою або роботодавцем, а не самим учасником ринку. Найменше користуються новими послугами люди похилого віку, які в основному орієнтуються на свій споживчий габітус, що складався роками. Вони відносяться до малозабезпечених шарів населення, їх споживчі стратегії можна охарактеризувати як традиційні, консервативні.

Висновок. Зміни, що тривали протягом двадцяти років на вітчизняному ринку фінансових послуг, впливали на

поведінку домогосподарств стосовно визначення ними інвестиційних пріоритетів та обрання тих чи інших фінансових активів. Тому на сьогодні необхідним є розробка моделей фінансової поведінки домогосподарств в умовах

нестабільного середовища, в яких слід врахувати обсяг їх фінансового потенціалу, для виявлення існуючих механізмів активізації їх фінансової діяльності та розробки нових – дієвих та ефективних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єфременко Т. Фінансова поведінка населення України / Т. Єфременко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №2. – С. 165–175.
2. Кізіма Т. О. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, класифікація, чинники впливу / Т. О. Кізіма // Світ фінансів. – 2011. – №4. – С. 19–26.
3. Фатихов А. И. Финансовое поведение социальных групп населения крупного города в современном российском обществе: автореф. дис... канд. социол. наук: 22.00.04 / А. И. Фатихов. – Уфа, 2011. – 25 с.
4. Быкова Е. Е. Характеристика инвестиционных стратегий поведения домашних хозяйств / Е. Е. Быкова // Финансы. – 2008. – № 4. – С. 91–95.
5. Чепрасов Е. В. Трансформация финансового поведения домашнего хозяйства: автореф. дис... канд. экон. наук: 08.00.10 / Е. В. Чепрасов. – Волгоград, 2006. – 25 с.
6. Школьник І. О. Стратегія розвитку фінансового ринку України: автореф. дис. ... докт. экон. наук: 08.00.08 / І. О. Школьник. – Суми, 2008. – 32 с.
7. Смагін В. Л. Фінансовий ринок в трансформаційній економіці: закономірності формування і розвитку: автореф. дис. ... докт. экон. наук: 08.00.08 / В. Л. Смагін. – К.: КНЕУ, 2010. – 35 с.
8. Огляд ринків фінансових послуг та підсумки діяльності небанківських фінансових установ за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/uoazk/RK2462012.pdf>.
9. Танасишин Н. Правовий статус торговельно-інформаційних систем в Україні [Електронний ресурс] / Н. Танасишин // Юстиніан: правовий електронний журнал. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3157>.
10. Рік прибуткових депозитів. Вкладники можуть розраховувати на гарний депозитний дохід, якщо їм пощастить із банком [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/rik_pributkovih_depozitiv_vkladniki_mozhut_rozrahovuvati_na_garniy_depozitniy_dohod_yakscho_yim_pos.html.
11. Офіційний сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/relises/fond-garantue-5000-griven-56.html>.
12. Паливода К. Це не бульбашка, і вона не лопне [Електронний ресурс] / К. Паливода, П. Гайдучький. – Режим доступу: http://www.arkada.ua/press/Tse_ne_bul.html.
13. Музиченко Г. Г. Трансформація фінансового ринку України в посткризовий період [Електронний ресурс] / Г. Г. Музиченко. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pips/2011_2/tom2/517.pdf.
14. Аналітичний огляд ринку спільного інвестування у 4 кварталі 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/files/articles/1034/91_4.pdf.

REFERENCES

- "Analitychnyi ohliad rynku spilnogo investuvannia u 4 kvartali 2008 roku" [Analytical review of the collective investment market in Q4 2008]. http://www.uaib.com.ua/files/articles/1034/91_4.pdf.
- Bykova, E. E. "Kharakteristika investitsionnykh strategiy povedeniia domashnikh khoziaystv" [Characteristics of investment strategies household behavior]. *Finansy*, no. 4 (2008): 91-95.
- Cheprasov, E. V. "Transformatsiia finansovogo povedeniia domashnego khoziaystva" [Transformation of the financial behavior of households]. *avtoref. dis... kand. ekon. nauk: 08.00. 10*, 2006.
- Fatikhov, A. I. "Finansovoe povedenie sotsialnykh grupp nasele-niia krupnogo goroda v sovremennom rossiyskom obshchestve" [Financial behavior of social groups of the population of a large city in modern Russian society]. *avtoref. dis... kand. sotsiol. nauk: 22. 00. 04.*, 2011.
- IEfremenko, T. "Finansova povedinka naselennia Ukrainy" [Financial behavior of the population of Ukraine]. *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*, no. 2 (2002): 165-175.
- Kizyma, T. O. "Finansova povedinka domohospodarstv: sutnist, klasyfikatsiia, chynnyky vplyvu" [The financial behavior of households: the nature, classification, factors of influence]. *Svit finansiv*, no. 4 (2011): 19-26.
- Muzychenko, H. H. "Transformatsiia finansovoho rynku Ukrainy v postkryzovyi period" [Transformation of the financial market of Ukraine to the crisis period]. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pips/2011_2/tom2/517.pdf.
- "Ohliad ryнкiv finansovykh posluh ta pidsumky diialnosti ne-bankivskykh finansovykh ustanov za 2011 rik" [Overview of Financial Markets and results of non-bank financial institutions in 2011]. <http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/uoazk/RK2462012.pdf>.
- Ofitsiinyi sait Fondu harantuvannia vkladiv fizychnykh osob. <http://www.fg.gov.ua/relises/fond-garantue-5000-griven-56.html>.
- Palyvoda, K., and Haidutskyi, P. "Tse ne bulbashka, i vona ne lopne" [This is not a bubble, and it bursts]. http://www.arkada.ua/press/Tse_ne_bul.html.
- "Rik prybutkovykh depozytiv. Vkladnyky mozhut rozrahovuvaty na harnyi depozytnyi dokhod, iakshcho im poshchastyt iz bankom" [Year profitable deposits. Investors can expect a good deposit income, if they are lucky with the bank]. http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/rik_pributkovih_depozitiv_vkladniki_mozhut_rozrahovuvati_na_garniy_depozitniy_dohod_yakscho_yim_pos.html.
- Smahin, V. L. "Finansovyi ryнок v transformatsiinii ekonomitsi: zakonimirnosti formuvannia i rozvytku" [Financial markets in economy: patterns of formation and development]. *avtoref. dys. ... dokt. ekon. nauk: 08. 00. 08*, 2010.
- Shkolnyk, I. O. "Stratehiia rozvytku finansovoho rynku Ukrainy" [The strategy of development of the financial market of Ukraine]. *avtoref. dys. ... dokt. ekon. nauk: 08. 00. 08*, 2008.
- Tanasyshyn, N. "Pravovyi status torhovelno-informatsiynykh system v Ukraini" [The legal status of trade and information systems in Ukraine]. <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3157>.